

GORANKA ŠUTALO

JOSIPA TOMAŠIĆ

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

gsutalo@ffzg.hr

jotomasi@ffzg.hr

PREDAJNO U DOŠENOVOJ *JECI PLANINE* (1767)

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 821.163.42.09Došen, V.

DOI <https://doi.org/10.17234/9789531758635.20>

Svjetovni svećenik Vid Došen (1719. ili 1720–1778) u hrvatskoj je književnoj historiografiji, na temelju svojih dvaju djela *Jeka planine* (1767) i *Aždaja sedmoglava* (1768), atribuiran kao vjerski i prosvjetiteljski pisac. *Jeka planine* Došenova je obrana Matije Antuna Relkovića nakon prvoga izdanja *Satira iliti divjeg čovika* (Dresden, 1762). Središnji je interes ovoga rada usmjeren na Došenovu oštru kritiku predajnoga u *Jeci planine* u čemu se prepoznaje njegovo prosvjetiteljsko djelovanje, ali ujedno i nastavljanje na dugu tradiciju djela katoličke obnove iz prethodnoga stoljeća.

1. UVOD

Svjetovnome svećeniku Vidu Došenu¹ hrvatska književna historiografija, na temelju njegovih dvaju djela *Jeke planine* (1767) i *Aždaje sedmoglave* (1768), pripisuje uglavnom dva atributa – vjerski i prosvjetiteljski pisac (usp. Matić 1918: 55–81; 1945: 65–66; 1969: 5–14; Kombol 1961: 371–372; Georgijević 1969: 248–252; Bogišić 1974: 315, 330–331; 1975: 19–20; Bošković-Stulli 1978: 227–228; Kolumbić 1993: 531–532; Sablić-Tomić i Rem 2003; Rafolt 2010: 410).² Toj se poetičko-periodizacijskoj odrednici dodaje i pridjev *pučki* (Bilić 2007). Pučko prosvjetiteljstvo koje se katkada spominje uz Došena i njemu srodne pisce (npr. Kačića i Grabovca) nije međutim preciznije defi-

¹ Za opširnije informacije o Došenu vidi: Kolumbić (1993: 531–532), Matić (1918: 55–59; 1969: 5–14), Djamić (1981: 31–41).

² Opširnije o Došenu usp. *Zbornik o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću* (1981).

nirano, nego se donosi kao samorazumljiv pojam koji s jedne strane opisuje autorovu poetičku koncepciju, a s druge strane označava stilsko-periodizacijsku kategoriju.³

S obzirom na to da su oba Došenova djela nastala u drugoj polovini 18. stoljeća, u njima se mogu uočiti elementi naslijeđa katoličke obnove kao procesa dugoga trajanja (što je osobito uočljivo u *Aždaji sedmoglavoj* u kojoj se autor bavi temom 7 smrtnih grijeha), ali i oni koji ga približavaju (katoličkim) prosvjetiteljskim⁴ piscima čiji je slavonski predvodnik tada bio Matija Antun Relković kojemu je Došen u *Jeci planine* stao u obranu nakon prvoga izdanja *Satira iliti divjeg čovika* (Dresden, 1762).

U ovome radu fokusiramo se na Došenovu oštru kritiku predajnoga u *Jeci planine* čime se autor nastavlja na dugu tradiciju djela katoličke obnove iz prethodnoga stoljeća.⁵ Naime uloga svećenika u vrijeme katoličke obnove bitno se mijenja, a svećenstvo postaje poziv i profesija “novoga doba” koje je naklonjeno “djelovanju” (Mullett 1995: 16, 18) iz čega posljedično proizlazi da tako osposobljeni svećenici mogu prepoznati razne oblike pučkih vjerovanja koje treba “ispraviti” ili ih zamijeniti podukom ispravne kršćanske doktrine, štiteći i razlikujući tako *sveto* od *profanoga* čime se puku, putem svećenika kao posrednika, otvara put spasenja (Po-Chia Hsia 2005: 121). Francuski povjesničar Jean Delumeau (1971)⁶ takvu vrstu narodnoga vjerovanja pojašnjava sintagmom *folklorizacija kršćanstva* koja podrazumijeva različite oblike preživjelih poganskih običaja koji se “uvlače” u kršćansku vjeru (Delumeau 1993: 280–281). Uzrok takvoj pojavi Delumeau pojašnjava na sljedeći način:

“Mentalna struktura i inertnost jedne civilizacije koja je ostala arhaična dovode do folklorizacije, i to ne samo ceremonija i praznika, nego i vjerovanja, a samim tim i do neke vrste ponovnog zapadanja u paganstvo” (Delumeau 1993: 281).

Kao dobar primjer ilustracije *preživjelih ostataka poganstva* Delumeau navodi i vjerovanje u vampire, mrtve ljude koji noću ustaju iz groba i ljudima

³ O pojmu prosvjetiteljstva i njegovim promišljanjima u hrvatskoj književnoj historiografiji vidi: Dukić i Šutalo (2014).

⁴ O konceptu *katoličkoga prosvjetiteljstva* vidi opširnije: Lehner i Printy [ur.] (2010), Printy (2009), Lehner (2016), Hoško (2007), Shek Brnardić (2009), Šutalo (2019). O Vidu Došenu u kontekstu *katoličkoga prosvjetiteljstva* vidi i Šutalo (2020).

⁵ Na sličnost između djela Jurja Habelića i Vida Došena upozorio je Krešimir Georgijević: “(...) moglo bi se reći da ono što je *Otca našeg Adama greh* u kajkavskoj književnosti, to je *Aždaja sedmoglava* u slavonskoj” (Georgijević 1969: 249). Usp. i Bartolić (1981: 50).

⁶ Citati u radu navode se prema srpskome prijevodu Delimo (1993).

nanose štetu (Delumeau 1993: 281). Kritika vjerovanja u vampire,⁷ odnosno vukodlake,⁸ može se uočiti i u Došenovoj *Jeci planine*. Među razne oblike praznovjerja u Hrvatskoj u 18. stoljeću povjesničarka Maja Rupnik Matasović ubrojila je i vjerovanje u magična stvorenja (vještice, vile, vukodlake i sl.). Vukodlake autorica opisuje kao “zle ljude koji su ustali iz mrtvih, a koji se inače nazivaju vampirima”⁹ (Rupnik Matasović 2016: 480–481). Tu treba napomenuti da se povratnici iz mrtvih koji se vraćaju isključivo kako bi činili zlo vampirima nazivaju na istočnoslavenskom prostoru (Bošković-Stulli 1959: 216), dok su u južnoslavenskim predajama, prema Đorđeviću na kojega se Bošković-Stulli poziva, “vukodlak i vampir (su) u vjerovanju našega naroda potpuno identični” (Bošković-Stulli 1959: 218).¹⁰

⁷ O vampiru iz Pataka pisao je i Adam Baltazar Krčelić u *Annuama* u poglavlju naslovljenu “Silne glasine o vampirima” za godinu 1766. Usp. Krčelić (1952: 526).

⁸ O vukodlacima je pisao i požeški isusovac Antun Kanižlić, i to u obimnoj teološkoj i crkvenopovijesnoj raspravi *Kamen pravi smutnje velike* (Osijek, 1780). Kao primjer praznovjerja grčkoga pravoslavnog puka Kanižlić navodi strah od anatema ili prokletstava zbog kojih mrtvačevo tijelo ne može istrunuti nego otvrdne kao kamen, postane crno i naduto. U takvo tijelo ulazi đavao i izlazi iz groba čineći ljudima štetu. Grci tu nakazu, navodi Kanižlić, zovu “burkuluku ili brukolaka”, a *Latini* vukodlak (Kanižlić 1780: 839). Kanižličeva knjiga nalazi se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu u Zbirci rijetkosti pod signaturom RIIIE-80-1. Prema Čoralčić, Dugac i Sardelić (2011: 34) “na našem se području za biće koje ima određene karakteristike vampira u izvorima i usmenoj predaji često koriste i nazivi *vukodlak*, *pomoritad*, *tenac*, *mora* itd.”. Potrebno je istaknuti da mora kao biće hrvatskih usmenih predaja u pojedinim kazivanjima preuzima neke vještije osobine (usp. Bošković-Stulli 1959: 221), dok se povezivanje vukodlaka i more koje npr. bilježi Josip Ptašinski (rkp. JA 111), a na koje se referira Maja Bošković-Stulli, pokazuje pogrešnim (usp. Bošković-Stulli 1959: 216).

⁹ Opsežna terenska istraživanja provedena u Istri od 50-ih godina 20. stoljeća među znanstvenicima sadašnjega Instituta za etnologiju i folkloristiku pa sve do suvremenosti (istraživanja Eveline Rudan koja provodi od 2000. godine) pokazuju kako se termin *vampir* u istarskim pričama pojavljuje tek početkom 21. stoljeća, odnosno nakon medijskoga oživljavanja priče o *štrigunu* Juri Grandu koju je u 17. stoljeću zabilježio Janez Vajkard Valvasor (više o tome u Rudan Kapec i Tomašić 2011: 545–548). Istraživanje Eveline Rudan provedeno na području Istre (a što može biti indikativno i za ostala hrvatska područja) pokazalo je da među predajama koje tematiziraju povratak mrtvih najmanji broj predaja navodi vukodlaka kao protagonista, što pokazuje vrlo malu narativnu plodnost toga lika (više u Rudan Kapec 2012). Ovdje je potrebno kritički se osvrnuti na rad Sanje Barešin (2016) u kojem autorica, uz očite terminološke nejasnoće te bez uvida u relevantnu znanstvenu i stručnu literaturu i recentna terenska istraživanja, donosi potpuno krive zaključke o vampirizmu u hrvatskoj (popularnoj) kulturi, na što su urednici i recenzenti propustili upozoriti.

¹⁰ Ovdje treba uputiti na nastavak teksta M. Bošković-Stulli (1959: 218) u kojem autorica upozorava na nemogućnost apsolutnoga izjednačavanja vampira i vukodlaka jer se u istarskim predajama npr. termini *kudlak* i *judlak* odnose i na živoga vješca (istarskoga *štriguna*), ali i na vukodlaka (živi čovjek koji uzima oblik vuka). Dodatno objašnjenje vidi i u bilješci 37 (Rudan Kapec i Tomašić 2011: 545–546).

Argument koji ide u prilog raširenosti takvih oblika vjerovanja (žanrovski ih prepoznavamo kao demonološke predaje) i u 18. stoljeću svakako jest i “Opći zakon o kaznenom sudskom postupku” koji je Marija Terezija donijela 1768. i “u kojem se zalaže za iskorjenjivanje praznovjerja i racionalnu prosudbu zločina čarobnjaštva i magije” čime se zapravo “borila i protiv tzv. *magia posthuma*, iskorjenjujući vampirizam” (Rupnik Matasović 2016: 488). Na takvu je odluku Mariju Tereziju potaknuo Gerard van Swieten (1700–1772), njezin liječnik i savjetnik, ujedno i “reformator cjelokupne zdravstvene službe i medicinske nastave u Monarhiji i jedan od pokretača zdravstveno-prosvjetiteljskog pokreta” (Čoralić, Dugac i Sardelić 2011: 38) koji se oštro borio protiv praznovjerja.¹¹ Došenova “hajka na praznovjerje” treba se stoga moći sagledati i s toga aspekta, posebice zbog toga što su Došenu kao svjetovnome svećeniku reformne ideje Josipa II.¹² mogle biti bliske. Praćeni društvenim promjenama razni oblici praznovjerja u 18. stoljeću, kako pojašnjavaju Čoralić, Dugac i Sardelić, stavljaju “u drugi kontekst te se zastupa racionalnije razmišljanje koje kritički gleda na različita narodna vjerovanja i u puku popularne običaje te skreće pozornost na javnozdravstvene probleme” (Čoralić, Dugac i Sardelić 2011: 37). Iako je Katolička crkva, kako navodi Irena Benyovsky, praznovjerje počela progoniti već nakon Tridentskoga koncila (1545–1563)¹³, “pravo sistematsko pobijanje počeo će tek u 18. stoljeću” (Benyovsky 1996: 127).

Treba međutim imati na umu da u toj borbi¹⁴ Crkva zauzima ambivalentnu poziciju: službeni stav Crkve ide prema jasnoj osudi praznovjerja, dok su u isto vrijeme njezini predstavnici dobrim dijelom sudionici događaja protiv

¹¹ Gerard van Swieten u svojoj je knjizi *Sur le Vampyrisme de Sylésie de l' an 1755* nastojao s medicinskoga aspekta objasniti sve fizičke promjene koje se događaju ljudskome tijelu nakon smrti (usp. Benyovsky 1996: 129; Klaniczay 1987: 168–169).

¹² Zbog toga je važno napomenuti kako je “već Marija Terezija prisvojila sva jura circa sacra, tako da se ‘terezijanska’ politika državne Crkve razlikuje od ‘jozefinizma’ samo u pojedinostima i jačim utjecajem prosvjetiteljstva” (Raab 1978: 434).

¹³ U Trnavi je 1611, kako navodi Vladimir Bayer, sazvana velika crkvena provincijalna sinoda s namjerom da se “provedu propisi općeg crkvenog tridentskog koncila (1545–1563)” (Bayer 1953: 280–281). Sinoda se, napominje Bayer, bavila i pitanjem čarobnjaštva pa je propisala svećenicima da propovijedaju protiv čarobnjaštva, a župnicima naredila da se sve one koji se bave čarobnjaštvom mora prijaviti biskupu (Bayer 1953: 281).

¹⁴ Čoralić, Dugac i Sardelić (2011: 43) zaključuju kako u primjeru spisa koji spominje vjerovanje u vampire u korčulanskome selu Žrnovo svjetovnu vlast “nisu zanimali strahovi i vjerovanja korčulanskih seljaka” nego, prije svega, “oružje kojim su otvarali grobove”. Njima pritom izmiče iz vida jedna bitna činjenica, a to je da strah koji produciraju narodna vjerovanja, a koji je formaliziran pričom, ima snagu puno veću od ujedinjenoga djelovanja kojega se, prema autorima, vlast boji. Buntovni istup seljaka, pa makar i oružjem, puno je lakše zaustaviti od priče i upravo se priče, koju je teško kontrolirati, vlast boji kada tako snažno reagira.

kojih se nominalno bore.¹⁵ Upravo će savjete za borbu protiv raznih oblika povratka mrtvih (čiji je *vukodlak/ukodlak/kudlak* tek jedan manje zastupljen predstavnik), kako pokazuju zapisi iz *Zbornika za narodni život i običaje* te suvremena terenska istraživanja (usp. Rudan Kapec 2012: 40–41), tražiti od seoskih svećenika, i oni će ih, često bez eksplicitne osude, ponuditi. Iskorjenjivanje praznovjerja protiv kojega se bori i Došen složenije je i stoga što se ta vjerovanja prenose kao priče, predaje. Priča im u tom smislu služi kao sidrište pa i kada društvo u cjelini (koliko je to uopće moguće) ili barem njegovi ovlašteni predstavnici racionaliziraju praznovjerne oblike ponašanja, oni u obliku priče preživljavaju i nastavljaju se prenositi.¹⁶ Zanimljivo je u tom kontekstu promotriti predaju koju kao primjer pričanja o *ukodlacima* u Otoku u Slavoniji donosi Josip Lovretić:¹⁷

“Umro čovik oženit, pa posli smrti sto dolaziti svojoj ženi. Žena ostane trudna i devet miseci iza néga rodi muško dite, a nikon ne kazuje ko je otac toga diteta. Kada su dite donili na kršteće i pop meto soli ditetu na usta, poreza on svoj prst. Brže otvori ditetu usta, da vidi, o što se je porezo, i spazi u diteta zube velike, crvene i šilate. Ide pop porodići i pita, ko je otac ditetu? Žena reče, da je zanila prije već što je čovik umro. Dite to nije bilo kočiperno nego luňavo i sluzavo ko lučeće. Pop reče ženi, da nadoji dite; a kad ona ditetu sisu u usta, ugrize je dite, a krav joj poleti na prsa. Onda žena reče popu, da je zanela sa pokojnim, ali da joj je zapritio, da nikom ne kaziva, jer će je ukodlak

¹⁵ O ovdje naznačenoj problematici detaljnije i razrađenije vidi u: Rudan (2016: 73–75).

¹⁶ Koncept narativne plodnosti koji je uspostavila Evelina Rudan izvrsno ilustrira upravo tu snagu pojedinih protagonista (u ovom slučaju protagonista demonoloških predaja) da oblikuju nove priče (Rudan Kapec 2012; Rudan 2016).

¹⁷ Primjeri koje početkom 20. stoljeća donosi Josip Lovretić u svojoj monografiji *Otok* dobro ilustriraju i stanje na terenu u ranijim stoljećima, pa i u Došenovu 18. stoljeću. Osim zapisa o vjerovanjima u vukodlake koje donosi Lovretić za područje istočne Slavonije, postoje potvrde o vjerovanju u vukodlake i u drugim hrvatskim regijama (za usporedbu vidi poglavlje u ZNŽO 1896, knjiga 1, naslovljeno *Vjera u osobita bića. Vukodlak i krsnik*, 223–226). Tako već na početku 15. stoljeća imamo zapis koji bilježi da je “u junu 1403. na susjednom otoku *Pašmanu* u mjestu ‘Othus’ umrla neka žena Priba, pak se onda prometnula u vukodlaka i uznemirivala sav otok, dok nije Pavao Pavlović na molbu otočana u julu dozvolio, da joj se grob razkrije i u srce turi klin ili kolac (cugnus, cuneus)” (Klaić 1896: 223). Zabilježena predaja sadrži distributivne podatke o zabijanju klina, kolca u srce koji se javljaju i u kasnijim zapisima. Komentar autora članka o prisutnosti franjevac na otoku u to vrijeme zanimljiv je jer pokazuje zapisi-vačko-promatračku perspektivu o ulozi svećenstva koje je “moglo praznovjerni puk odvrćati od toga vjerovanja u vukodlake”. Iz te perspektive vjerovanje u vukodlake i druga nadnaravna bića i bića s nadnaravnim sposobnostima doživljava se kao praznovjerje koje je nespojivo sa svećeničkim pozivom. Stvarno stanje na terenu, nimalo neočekivano, pokazuje upravo kako svećenstvo jednako sudjeluje u tim oblicima narodnoga života i njihovo sudjelovanje nije u diskrepanciji s katoličkom vjerom.

pojisti. Pop je uputi, da u dasku nazabija veliki eksera, pa neka dasku ostavi na kućnom pragu, a šilke eksera gore okrene. Kad on legne kod ņe spavati, onda nek ona sakrije ņegove čizme. Zbiļa žena tako do veče uradi, a kad je tribalo da on ide kući, pa nije našo čizama, ode on od ņe. Samo joj reče, da pripremi čizme do veče. Odilazeć stade na eksere, ali nije ositio, da ga što boli. Sutradan se skupilo cilo selo, pa glede krvav trag ņegovi nogu, pa ajd svi tim tragom do grobļa i upravo do ņegova groba. Otkopaju grob, otvore mu škriću, pa vide, da je on bos i sve mu stvari krvave. On tako krvav leži na leđima i puši lulu na veliki kamiš. Stadoše ga tri put zaklińati, a kad nije odgovorio, odrežu glogov kolac i zabiju u ņega, a on samo ruknio ko vol pa crko. Odma ubiju seļani i dite, pa bace k ņemu u raku i zatrpaju ji obadvoje” (Lovretić 1902: 123).

Predaju kao prvu u nizu od 18 predaja koje tematiziraju vukodlaka i povratak mrtvih¹⁸ donosi Lovretić (1902: 123–137) pod odrednicom *Kakovu snagu imadu neki ļudi (Ľudi po smrti)*. Tekst pokazuje kako svećenik, i prije ženina priznanja, naslućuje pravo stanje stvari. Njegovo poznavanje načina razotkrivanja *ukodlaka* (zabijanje čavala u dasku i skrivanje čizama kako bi se osigurao krvav trag do groba) pokazuje svećenikovu dvojaku poziciju – on s jedne strane predstavlja zaštitnika zajednice i onoga koji uviđa problem i prokazuje *ukodlaka*, a s druge strane pokazuje i njegovu involviranost koja je nužna kako bi mogao pomoći (jer bi svako isključivanje iz života zajednice za posljedicu imalo i gubitak povjerenja njezinih članova). Poznavanje apotropejskih postupaka kojima se štiti od vukodlaka i osigurava njegovo trajno protjerivanje (probadanje glogovim kolcem) potvrđeno je i u predajama iz ranijih zapisa te iz različitih hrvatskih regija.

2. KRITIKA PREDAJNOGA U *JECI PLANINE* (1767)

U kraćem osmeračkome spjevu *Jeka planine*¹⁹ (1767), podijeljenom na dva dijela (*Dio prvi* 1–582, *Dio drugi* 583–1968) uz uvodno *Pokazanje* u prozi, Vid Došen stao je u obranu Matije Antuna Relkovića nakon prvoga izdanja *Satira iliti divjega čovika* (Dresden, 1762). Godine 1767, dakle iste godine kada Došen piše *Jeku*, pod pseudonimom *Tamburaša slavonskoga*

¹⁸ Među predajama o vukodlacima ima i onih s motivom Arijadnine niti, kao i onih koje tematiziraju povratak običnih mrtvih. U kratkom prilogu o smrti u mjestu Vrbova u Slavoniji, koji za ZNŽO piše Mijo Kurjaković (1896: 202–204), uz opis običaja vezanih uz smrt autor donosi i dvije predaje koje tematiziraju povratak mrtvih.

¹⁹ Milovan Tatarin (2018: 66) Došenovu *Jeku planine* određuje kao “publicistički, a ne književni tekst”, a vrijednost teksta vidi upravo u informacijama koje posreduje o polemici oko Relkovićeve *Satira*. Svi citati u radu preuzeti su iz Došen (1969).

izlazi knjižica čiji primjerak, prema Matiću, nije sačuvan, a u kojoj neimenovani autor kritizira Relkovića (Matić 1945: 74–76). Književni povjesničari (usp. Drechsler 1907: 29–40; Matić 1969: 10–11 i dr.) smatrali su da se pod pseudonimom *Tamburaša slavonskoga* najvjerojatnije krije slavonski franjevac Đuro Rapić, autor katekizma *Satir iliti divji čovik u nauku krstjanskomu ubavistit, uputit, naučit i pokrstit*. Anonimnoga fratarskog oca kritizirao je i Adam Tadija Blagojević u djelu *Pjesnik-putnik* (Beč, 1771) u kojem je također stao u obranu Relkovića (Blagojević 1771: 44).²⁰ Milovan Tatarin napominje kako Blagojevićeve stihovi potvrđuju “da je napad na Relkovića bio plasiran iz redova duhovnika”, ali to ne znači da je iza napada jednoglasno stajao jedan crkveni red, nego to da je riječ o istupu nepoznatoga redovnika koji je predstavljao glas skupine (Tatarin 2018: 29).

Došen naime u *Jeci* opisuje *Tamburaša* kao onoga koji je blizak raznim praznovjericama, nazadan i *šupljeglav* (Došen 1969: 27). Pokazuje to i sljedeći citat:

“K tome mudrost ti ukaza / kad štoodkud uzrok smaza, / sirče zovuć od sirišta, / za pokazat nikom ništa. / Zajer mudrost tu popade / u kuhinji, gdi se znade / od šta slatko vino kisa, / mnogo od tog kad napisa (...) Tko će tako mudar biti, / nek iz lonca ide piti / kog primiće baba k peći / da kvasinu more steći / pak kada mu smuti čelo, / premda biše pokiselo, / mudrost svoju nek proslavi / što iz lonca zadobavi” (Došen 1969: 29).

Takav opis ukazuje na netrpeljivosti koje su postojale između svjetovnih svećenika i franjevaca još u vrijeme osmanske dominacije u Slavoniji, kako napominje Matić (1929: 136–137). Tezu dodatno ilustriraju i primjeri koje navodi Dubravka Božić Bogović (za prostor istočne Hrvatske, odnosno područje istočne Slavonije i Srijema u 18. stoljeću) koji se odnose na razne zlouporabe sakramenta vjenčanja (sklapanje drugoga braka bez dokaza o smrti muža ili žene, “običaj ‘kupovanja nevjeste’”, Božić Bogović 2016: 224) koje se nisu pripisivale samo vjernicima nego i franjevcima koji su ih provodili.²¹

U prvome dijelu *Jeke* Došen se okomio na razne oblike pučkih praznovjerja za koje napominje da ih je kritizirao i Relković. Tu Došen započinje

²⁰ U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu u Zbirci rijetkosti vidi Adam Tadija Blagojević, *Pjesnik-putnik, nikoi događaji prvo i posli puta Josipa II. cesara rimsko-nimačkoga u Slavoniu. Pjevao je A. T. Blagojević. Štampano u Beču po Josipu Kurcpeku cesarsko kraljevskomu iliričkomu štamparu, godište 1771* (SIGN R II E-8°-189 a,b).

²¹ Više v. u Božić Bogović (2016: 224–225).

s kritikom proricanja budućnosti, prakse koju su izvodile *ciganke*²² kako bi izmamile novac od žena. Taj oblik praznovjerna, kao i ostale koje će navesti, Došen prepoznaje kao ostatak turskih običaja (“smradno tursko blato”) koje su Slavonci nekritički preuzeli:

“Jer se mašaš lipog dara / čaroliju kad pokara / koju bulu vrag nauči, / bula babi priporuči, / baba opet uči mlade / nek taj nauk svaka znade, / mlada opet više slidi / nego Božje zapovidi? / S tim se rađa i umira, / brez tog nije naći pira / da se basma ne osnuje / i duša se ne otruje. / Ne biše li vrlo lipo / virovaše ono slipo / kad ciganka otvoraše, / lude žene kad varaše / slipe uzle zamečući, / za košulju s koje svući, / lažuć sriću divojkami / od nî svilu dok izmami, / lažuć mladi sriću čeda, / al ne dok joj novac ne da (...)” (Došen 1969: 19).

Kritika proricanja budućnosti kao jedne od tehnika *divinacijske magije* (Vukelić 2018: 39–40) kod Došena je protkana ironijom, a uz opis te izrazito negativne prakse autor spominje termin *basma*²³ (da se basma ne osnuje / i duša se ne otruje) koju, kako je vidljivo iz konteksta, ne dijeli od prakse čaranja.

Nakon toga Došen prelazi na kritiku narodnih vjerovanja prema kojima se osobita magijska moć pripisuje pojedinim životinjama (tu je konkretno riječ o svraki):

“(...) gđino prorok biše svraka / ili koja druga smraka” (Došen 1969: 19).

Došen u svojoj kritici narodnih vjerovanja posebno apostrofira nadnaravna bića i pojave demonološki predaja – vile, more, vukodlake i uroke.²⁴ U

²² Stoljeće nakon Došena Josip Lovretić (1902: 119–120) u monografiji *Otok* bilježi zanimljive informacije o različitim oblicima djelovanja. Unutar odrednice *Kakovu snagu imadu neki ljudi (Što neki ljudi mogu za života)* razlikuje *bajanje* (praksa) i *bajalice* (žene koje bajaju) od *vračanja* (praksa) i *vračara* (žene koje vračaju). *Bajalice* opisuje kao žene cijenjene u zajednici koje liječe razne bolesti, a postupak bjanja podrazumijeva činjenje (konkretno djelovanje) i moljenje: “Liče, napajaju, kade i taru bolesnika kojekakima travama, a uvik mole kaku molitvicu” (Lovretić 1902: 119). Za razliku od *bajalice* čije je djelovanje usmjereno isključivo na pomaganje u bolesti, *vračara* “znade reći, otkud bolest, kako ćeš se bolesti mentovat i kako ćeš se osvetiti onome, ko ti je skrivio” (Lovretić 1902: 119). Djelovanje vračara ima negativan predznak i Lovretić ga povezuje s vilinskim (nadnaravnim), a uz praksu *vračanja* spominje *ciganke*: “Vračare su obično *ciganke*. Ne znam, da ima u Otoku druge vračare, a nisam čuo ni da koja otočka ciganka vrača. Ali zato, kad projdu selom banatski cigani *čergaši*, zaredaju *ciganke* od kuće do kuće, a seljaci jatovice rle, da čuju sreću svoju” (Lovretić 1902: 120).

²³ O basmi kao usmenoretoričkome žanru vidi više u: Nikolić (2019: 23–24), Kekez [ur.] (1996: 281–283).

četiri stiha posvećena vilama Došen donosi distributivni podatak²⁵ o izgledu vila, a odnosi se na njihovu mladost i bijelu kosu:

“gdino vile posestrime / imale su slavno ime; / gdi se mlade kosé bile / potvo-
raju da su vile” (Došen 1969: 19).

Nakon vila Došen spominje moru kao demonološko biće uz koju donosi prepoznatljive distributivne podatke o spolu (žena), vremenu djelovanja (noć), objektu djelovanja (muškarac) i načinu djelovanja (sisanje, prsa):

“gdi se deblje žene kore / da su neke noćne more, / da kad vide već noć kasnu,
/ u snu muške glave sasnu, / i na ņe je širom vika / da se mlikom od čovika, /
koje sasnu, kada spava, / udebele kao krava” (Došen 1969: 19).

Predaje o vilama i morama pronalazimo i u *Narodnim slavonskim običajima* Luke Ilića Oriovčanina²⁶ i u Lovretićevu *Otoku*. Oriovčanin ih bilježi u drugom dijelu knjige unutar poglavlja *Vile* (str. 278–294) i *Mora* (str. 298–299). Lovretić (1902: 138–140) predaje o vilama i morama donosi pod odrednicom *Stvorovi kao ljudi*. Ti će zapisi sadržavati distributivne podatke koje nalazimo i u Došenovim stihovima.

I u Došenovu je opisu vukodlak nadnaravno biće koje ima osobine vampira; on je dakle mrtvac koji noću ustaje iz groba i ljudima pije krv, pa je čitavo selo u strahu.²⁷ Njegovo je djelovanje, kako je potvrđeno u predajama, usmjereno isključivo na činjenje zla i po tome se razlikuje od ostalih povratnika iz mrtvih:

²⁴ Detaljno o nadnaravnim bićima i pojavama demonoloških predaja vidi u Rudan (2016: 300–309 [vila], 241–262 [mora], 273–275 [vukodlak], 315–319 [uroci]).

²⁵ Distributivnim podacima Evelina Rudan naziva podatke koji su “*podjeljivi* u svakoj priči o određenom liku ili pojavi bez obzira na to hoće li se to eksplicitno navoditi ili implicitno podrazumijevati”, odnosno oni su “relativno fleksibilan skup podataka o nadnaravnim bićima, nadnaravnim sposobnostima i nadnaravnim pojavama verbaliziranih u tekstu ili podrazumijevanih u kontekstu koji su poznati potencijalnim sudionicima kazivačkih situacija (kazivačima i recipijentima) u jednoj ili više bliskih zajednica” (Rudan 2016: 43).

²⁶ Luka Ilić Oriovčanin 70-ak godina nakon Došena opisuje narodno vjerovanje u vile, vještice, more, vukodlaka, kugu i povratak mrtvih. U opise vjerovanja Oriovčanin inkorporira cjelovite priče koje danas prepoznajemo kao demonološke predaje ili pak donosi fragmentarne predajne informacije.

²⁷ Josip Lovretić (1902: 123) uz informacije o *ukodlaku* navodi mogućnost njegova pojavljivanja u ljudskom ili životinjskom obliku: kao pas, konj, krmača, kvočka s pilićima, ali i kao pojavu valjanja bureta po dvorištu, pomicanja plasta sijena, gakanje guske.

“(…) gdi vukodlak izpod ploče / iđe obnoć da krv loče, / i ludi se tim puk vara / da pokojne ogovara, / kad je selo sve u strahu / od nî kad su već u prahu; / gđino sumrak i nastupi, / kad u mraku pijan lupi” (Došen 1969: 19–20).

Došen u ovom kratkom spominjanju vukodlaka donosi vrijedne podatke o postojanju predaja s vukodlakom kao glavnim protagonistom, donosi distributivne podatke vezane uz njegovo zlo zagrobno djelovanje (izlazi noću iz groba i *krv loče*), ali i racionalan komentar o pijanstvu kao uzroku takvih pričanja. U tom je kontekstu zanimljivo promotriti i predaje o vukodlacima koje donosi Ilić Oriovčanin (1846: 294–297). On unutar opisa vjerovanja u vukodlake donosi distributivne podatke koji su prisutni i u ranijim Došenovim spominjanjima (izlazak noću iz groba, krvoločnost), ali i u kasnijim Lovretićevim zapisima (gvozdeni zubi, zaklinjanje, probijanje glogovim kolcem, vrijeme djelovanja). Distributivni podatak o gvozdenim zubima vukodlaka kao znaku prepoznavanja potvrđuje i zapis Balinta Vujkova (prema Predojević 2017: 483).²⁸

Kasniji zapisi Josipa Lovretića s područja Slavonije donose predajne informacije o načinu postanka vukodlakom, tj. apotropejskim postupcima kojima se osigurava nepovratak mrtvoga u obliku ‘običnoga’ povratnika ili u obliku vukodlaka:

“Kada prozore pozatvaraju, okrenu sva ogledala na opako, da se ne bi mrtvi vidio u ogledalu, pa se poslije vraćao za svojom slikom. Šetačku na satu stave, da se ne bi pokojni ravnao po šetački i hodao od groblja do kuće. Mačke i pse pozatvaraju kudgod, da ne bi prošle ispod nêga, da on ne bude vukodlak” (Lovretić 1898: 30).

“Bio mrtvac muški, ili žena, ne smije imati cipela na nogama, niti ćemera na pojasu, nego mora biti tkanicom opasan, a ništa kožna ne smije biti na nêmu, da se poslije smrti ne bi vraćao” (Lovretić 1898: 31).

I Oriovčanin (1846: 294) bilježi način postajanja vukodlakom: “Vukodlak postaje onaj – nabraja narod, preko koga kada mèrtav leži u kući preleti kokoš, mačka ali pseto.”

Vjerovanja u uroke koji su uzročnici raznih bolesti kod djece i mladih životinja kao i apotropejske postupke kojima se osigurava zaštita (ždrijebe

²⁸ Usporedimo li predaje o vukodlacima koje bilježe Oriovčanin, Lovretić i onu koju je u mjestu Draž u Baranji zabilježio Vujkov i objavio 1964. u zbirci *Tica žeravica: hrvatske narodne pripovijetke*, primjećujemo zadržavanje sižejne okosnice i distributivnih podataka: noć, susret djevojaka i mladića na prelu ili divanu, gvozdeni zubi vukodlaka, groblje, bijeg jedne ili više djevojaka, a proždiranje onih koje su ostale, apotropejski pjev pijetla, probijanje glogovim kolcem.

hoda sa žlicom oko vrata koja bi ga trebala zaštititi od uroka, odnosno od vuka, kako tu predajnu informaciju rasvjetljuje Došen) također su predmeti Došenove kritike:

“(...) gđino urok dite truje / i čini ga da boluje / mama néga kad napita / voćem, dok je iz svog cvita; / gđi vištice babe vade / srce žive dice mlade; / vile dite gđi ustrile / rad košulje na nému bile, / zato mama neće prati / niti vilam uzrok dati / da diteta ne ustrile / što se na nému krpe bile, / a kad dite što zaboli, / majka slabo Boga moli, / dal se k babi onda nosi / i od né se pomoć prosi, / misto Boga da udili / zdravje, majka da ne cvili?” (Došen 1969: 20).

Informacije koje u citiranim stihovima donosi Došen poznate su nam u varijantama predaja i balada o vješticama koje mladiću ili djeci vade srce i jedu ga (usp. Bošković-Stulli 1959: 217; Fortis²⁹ 2004: 44; Ilić Oriovčanin 1846: 291–294).

*Babe*³⁰ Došen okrivljuje i za razne oblike nadriliječništva te, u tom kontekstu, za pomoć mladim djevojkama pri kontracepciji:

“(...) mlada babu gđi pohodi / ležeć s mužom da ne rodi, / neka baba nój pomože / dite začet da ne može; (...)” (Došen 1969: 20).

Za tu su priliku *babe* djevojkama spremale razne, vjerojatno biljne, pripravke koje su nosile umjesto *moći*:

“(...) kad obojak nasut smrada / od baburde uzme mlada / i nosi ga misto moći, / da joj može što pomoći / da ju dica ne pritisnu / u mladosti jošter bisnu, / da u kolu prosta skače / za nómu čedo kad ne plače?” (Došen 1969: 20).

Kao primjer nadriliječništva kojim se bave *babe* Došen navodi i njihov lijek protiv groznice zbog kojeg su mlade žene izložene opasnosti da se ozbiljnije razbole:

²⁹ U *Putu po Dalmaciji* predaje i predajne informacije nalazimo ponajviše u poglavlju “O običajima Morlaka” u kojem Fortis (2004: 44) donosi i predaju o vukodlacima: “Kada umre čovjek u kojega se sumnja da može postati vampir ili *vukodlak*, kako oni kažu, znaju mu prerezati potkoljenice i svega ga izbosti iglama, tvrdeći da poslije ta dva zahvata ne može više tumarati naokolo.”

³⁰ Za Denivera Vukelića (2018: 109) baba (babica, primalja) “je opći pojam primalje u europskoj i hrvatskoj pučkoj tradiciji u predmedicinskim uvjetima”.

“(...) gdi kad mladu baba vidi / od groznice da poblidi, / svrhnaravni ňu lik uči / da groznica ňu ne muči: /‘Tikvu’, veli, ‘obilatu / višaj kučki ti o vratu, / za rep kuju onda zgrabi, / baci vode dok zagrabi, / pa kad kučka već izgazi, / na hrgaču dobro pazi / što na vratu nosi kučka, / izpi namah još do ručka; / groznicu ti to utrne / na te dalje da ne srne?’ (...) dok se žderuč iznesvisti / lik kog baba ňoj navisti, / i natira bolest goru / sebi ludoj za pokoru” (Došen 1969: 20).

3. ZAKLJUČAK

Došenova kritika vjerovanja u nadnaravna bića (vile, more, vukodlaci) i pojave (uroci) te spominjanje predajnih informacija potvrda su prisutnosti i optjecajnosti demonoloških predaja među slavonskim pukom toga vremena. Prisutnost predajnih distributivnih podataka o vilama, mori, vukodlaku i urocima koji su potvrđeni i u zapisima iz 19. stoljeća (ovdje predstavljenima zapisima i spominjanjima Luke Ilića Oriovčanina i Josipa Lovrećića) i u kasnijim zapisima (istraživanja Eveline Rudan) pokazuju trajnu zaokupljenost svijetom demonoloških predaja. Oriovčaninovi, a onda i Lovrećićevi zapisi, nastajali u stoljeću nakon Došena, potvrđuju zaokupljenost temom povratka mrtvih, čiji je vukodlak tek jedan, manje zastupljen predstavnik. I suvremena istraživanja Eveline Rudan provedena na području Istre pokazuju visok stupanj narativne plodnosti priča koje tematiziraju povratak mrtvih, ali i slabašnu narativnu plodnost vukodlaka (usp. Rudan Kapec 2012; Rudan 2016: 273–299).

U svojoj potrebi za prosvjećivanjem puka, ali i u svrhu obrane Relkovića, Došen se referira na pučku kulturu, vjerovanja (koja prepoznajemo kao demonološke predaje) i običaje. Došenovo je prosvjetiteljstvo u tome smislu neodvojivo od pučkoga okvira koji ga definira jer iz vizure pučkoga Došen kao prosvjetitelj progovara, procjenjuje i vrednuje. U tom smislu važno se prisjetiti da je Došen kao svjetovni svećenik bio blizak جوزefinskim reformnim idejama. Tako primjerice u *Jeci planine* Došen osobito naglašava Relkovićeve zasluge koje su ponajprije na korist puku što je sukladno politici habsburških vladara u 18. stoljeću u aspektu stavljanja naglaska na brigu za korist zajednice.³¹

Došenova kritika usmjerena na razne oblike književno posredovanih informacija (demonološka predaja, usmene lirske i epske pjesme, autorski stihovi (Relkovićev *Satir*)) ukazuje na izrazito veliku snagu koju pridaje književnosti, vjerujući u njezinu mogućnost izravnoga kvarenja i/ili popravljanja puka.

³¹ Više o tome u: Horbec (2018: 495–498), Šutalo (2020).

“Životnost” koju Došen pripisuje književnosti odgovara pučkoj koncepciji književnosti koja ju promatra unutar kategorija pouke i zabave. Ovim je zaključcima međutim potrebno pristupiti s dozom opreza jer informacije koje mi prepoznajemo kao književno posredovane za Došena vjerojatno nisu imale takav status. Njegovoj koncepciji, i koncepciji vremena u kojem stvara, one nisu bile književno relevantne, odnosno nisu imale status književnoga teksta jer predaja kao žanr tada još nije konstituirana.³² To znači da u vrijeme kada se Došen u svojoj obrani Relkovića kritički obara na oblike narodnoga vjerovanja, on te oblike ne prepoznaje nužno kao književne jer tada još nije osvijesteno predajno kao u sebi cjelovit književni izričaj.

IZVORI

- Blagojević, Adam Tadija. 1771. *Pjesnik-putnik, nikoi događaji pervo i posli puta Josipa II. cesara rimsko-nimačkoga u Slavoniu. Pjevao je A. T. Blagojević. Štampano u Beču po Josipu Kurcpeku cesarsko kraljevskomu iliričkomu štamparu*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rijetkosti, signatura R II E-8°-189 a,b.
- Došen, Vid. 1969. “Jeka planine koja na pisme Satira i Tamburaša slavonskoga odjekuje i odgovara. Ovi kratki trudi ječe dok još lito i sad teče”. U: *Djela Vida Došena* [prir. Matić, Tomo; Djamić, Antun]. Stari pisci hrvatski, knjiga 34. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 16–38.
- Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak.
- Ilić Oriovčanin, Luka. 1846. (1997). *Narodni slavonski običaji sabrani i popisani po Luki Iliću, Oriovčaninu*. Zagreb: Tisak Franje Suppana.
- Kanižlić, Antun. 1780. *Kamen pravi smutnye velike illiti pocetak, i uzrok istiniti rastavlyenya Cerkve Istocsne od Zapadne, po mlogo posctovanomu gospodinu Antunu Kanislichu nyihove Excellencije prisvitloga gospod. biskupa zagrebacskoga Svete Stolice u Poxegi naregyene visce od dvadeset godinah consistorialu nigdascnye pako Druxbe Isusove misniku jurve pokoinomu, za xivota obilato ispisan. S blagodarnostjom pako uzviscene i prisvitle Kraljevske Magyarske komore na svitlo dan. U Osiku kod Ivana Martina Divalta*. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rijetkosti, signatura RIIE-80-1.
- Krčelić, Baltazar Adam. 1952. *Annae ili historija 1748-1767*. Hrvatski latinisti, knjiga 3. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

³² Detaljan i kritički pregled ključnih tekstova o predaji i konstituiranju žanra u folkloristici i znanosti o književnosti vidi u: Marks i Rudan (2018).

LITERATURA

- Barešin, Sanja. 2016. Vampiri u popularnoj i pučkoj kulturi. *Ethnologica Dalmatica* 23, 5–14.
- Bartolić, Zvonimir. 1981. Sadržajne paralele između Vida Došena i Jurja Habelića. U: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću* [ur. Matković, Marijan; Tadijanović, Dragutin]. Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 49–56.
- Bayer, Vladimir. 1953. *Ugovor s đavлом. Proces i protiv čarobnjaka u Europi a napose u Hrvatskoj*. Zagreb: Zora.
- Benyovsky, Irena. 1996. Vampiri u dubrovačkim selima XVIII. stoljeća. *Otium* 4/1–2, 118–130.
- Bilić, Anica. 2007. *Stereotip raspojasane Slavonije*. Vinkovci: Gradska knjižnica i čitaonica.
- Bogišić, Rafo. 1974. Književnost prosvjetiteljstva. U: Franičević, Marin; Švelec, Franjo; Bogišić, Rafo. *Povijest hrvatske književnosti. Od renesanse do prosvjetiteljstva. Knj. 3*. Zagreb: Liber – Mladost, 293–376.
- Bogišić, Rafo. 1975. Hrvatska književnost 18. stoljeća. U: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, godina III, knjiga 3 [ur. Grčević, Franjo; Kuzmanović, Mladen]. Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 9–22.
- Bošković-Stulli, Maja. 1959. *Istarske narodne priče*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.
- Bošković-Stulli, Maja. 1978. Usmena književnost. U: Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. *Povijest hrvatske književnosti. Knj. 1, Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber – Mladost, 7–353.
- Božić Bogović, Dubravka. 2016. (Re)organizacija crkvenih struktura u istočnoj Hrvatskoj nakon oslobođenja od osmanske vlasti i tridentski katolicizam. U: *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama* [ur. Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka]. Zagreb: Matica hrvatska – Katolički bogoslovni fakultet – Filozofski fakultet Družbe Isusove, 211–227.
- Čoralić, Lovorka; Dugac, Željko; Sardelić, Sani. 2011. Vampiri u korčulanskom selu Žrnovo: tragom jednog arhivskog spisa iz XVIII. stoljeća. *Acta medico-historica Adriatica* 9/1, 33–46.
- Delimo, Žan. 1993. *Katolicizam između Lutera i Voltera* [prev. Ilijin, Vera]. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Djamić, Antun. 1981. Vid Došen u dokumentima i literarnim povijestima. U: *Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu Tadijanoviću* [ur. Matković, Marijan; Tadijanović, Dragutin]. Osijek: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 31–41.
- Drechsler, Branko. 1907. *Slavonska književnost u XVIII. vijeku*. Zagreb: M. Breyer.

- Dukić, Davor; Šutalo, Goranka. 2014. *Prosvjetiteljstvo u hrvatskoj književnoj historiografiji – sadržaj i opseg pojma*. U: *Hrvati i Srbi u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću: Interkulturni aspekti "prosvijećene" modernizacije* [ur. Roksandić, Drago]. Zagreb: FF press, 91–103.
- Georgijević, Krešimir. 1969. *Hrvatska književnost od 16. do 18. st. u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Horbec, Ivana. 2018. *Utilitas* kao lajtmotiv prosvijećene državne uprave. U: Horbec, Ivana. *Prema modernoj državi. Uprava i politika u Banskoj Hrvatskoj 18. stoljeća*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 495–498.
- Hoško, Franjo Emanuel. 2007. *Biskup Vrhovac između baroka i liberalizma*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kekez, Josip [ur.]. 1996. *Poslovice, zagonetke i govornički oblici. Stoljeća hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Klaić, V. 1896. Vukodlak i krsnik. Bilješka o vjerovanju u vukodlake na otoku Pašmanu god. 1403. Priobćio V. Klaić. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1/1, 223–224.
- Klaniczay, Gábor. 1987. Decline of Witches and Rise of Vampires in 18th Century Habsburg Monarchy. *Ethnologia Europaea* XVII (2), 165–180.
- Kolumbić, Nikica. 1993. DOŠEN, Vid. U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3 [ur. Macan, Trpimir]. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 531–532.
- Kombol, Mihovil. 1961. *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kurjaković, Mijo. 1896. Smrt. Vrbova u Slavoniji. Priopćio M. Kurjaković. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1/1, 202–204.
- Lehner, Ulrich L.; Printy, Michael [ur.]. 2010. *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*. Leiden – Boston: Brill.
- Lehner, Ulrich L. 2016. *The Catholic Enlightenment. The Forgotten History of a Global Movement*. New York: Oxford University Press.
- Lovretić, Josip. 1898. Otok. Narodni život i običaji (smrt). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 3/1, 26–45.
- Lovretić, Josip. 1902. Otok. Narodni život i običaji (drugi dio). *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 7/1, 57–206.
- Marks, Ljiljana; Rudan, Evelina. 2018. Temelji žanra: konstituiranje predaje. U: *Predaja. Temelji žanra* [ur. Marks, Ljiljana; Rudan, Evelina]. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 19–43.
- Matić, Tomo. 1918. V. Došen, insbesondere seine Jeka und der Streit um Relković's Satir. *Archiv für slavische Philologie* XXXVII/1–2, 55–59.
- Matić, Tomo. 1929. *Adam Tadija Blagojević*. Prilog za historiju hrvatske književnosti osamnaestoga vijeka. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 104. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Matić, Tomo. 1945. *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda*, knjiga XLI. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Matić, Tomo. 1969. Život i rad Vida Došena. U: *Djela Vida Došena* [prir. Matić, Tomo; Djamić, Antun]. Stari pisci hrvatski, knjiga 34. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 5–14.
- Mullett, Michael. 1995. *The Counter-Reformation and the Catholic Reformation in Early Modern Europe*. London – New York: Routledge.
- Nikolić, Davor. 2019. *Između zvuka i značenja. Fonostilistički pristup hrvatskim usmenoretoričkim žanrovima*. Zagreb: Disput.
- Po-Chia Hsia, Ronnie. 2005. *The World of Catholic Renewal, 1540-1770*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Predojević, Željko. 2017. *Uloga hrvatske usmene književnosti u oblikovanju kulturnoga identiteta južne Baranje*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Printy, Michael. 2009. *Enlightenment and the Creation of German Catholicism*. New York: Cambridge University Press.
- Raab, Heribert. 1978. Politika državne Crkve i prosvjetiteljstva na svjetovnim područjima Carstva. Terezijanizam i jozefinizam. U: *Velika povijest Crkve*, sv. 5 [ur. Jedin, Hubert]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 426–445.
- Rafolt, Leo. 2010. Došen, Vid. U: *Hrvatska književna enciklopedija* 1, A–Gl. [ur. Visković, Velimir]. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 410.
- Rudan, Evelina. 2016. *Vile s Učke. Žanr, kontekst i izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb – Pula: Hrvatska sveučilišna naklada – Povijesni i pomorski muzej Istre.
- Rudan Kapec, Evelina. 2012. Predaje o vraćanju mrtvih – analiza narativne plodnosti. *Zbornik za narodni život i običaje* 56, 17–72.
- Rudan Kapec, Evelina; Tomašić, Josipa. 2011. Proizvodnja folklor ili kako se predaja iz 17. stoljeća probudila u 21. stoljeću. U: *Balkanski folklor jako kod interkulturovy, Tom II* [ur. Rękas, Joanna]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 539–555.
- Rupnik Matasović, Maja. 2016. Svjedočanstva o iskorjenjivanju praznovjerja u Hrvatskoj u 18. stoljeću prema odlukama Tridentskoga sabora. U: *Tridentska baština. Katolička obnova i konfesionalizacija u hrvatskim zemljama* [ur. Blažević, Zrinka; Plejić Poje, Lahorka]. Zagreb: Matica hrvatska – Katolički bogoslovni fakultet – Filozofski fakultet Družbe Isusove, 477–490.
- Sablić-Tomić, Helena; Rem, Goran. 2003. *Slavonski tekst hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Shek Brnardić, Teodora. 2009. *Svijet Baltazara Adama Krčelića. Obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Šutalo, Goranka. 2019. Blagojevićev *Pjesnik-putnik* (1771) u kontekstu katoličkoga prosvjetiteljstva. *Scrinia Slavonica* 19, 65–92.

- Šutalo, Goranka. 2020. Došenova *Jeka planine* (1767) i *Aždaja sedmoglava* (1768) u kontekstu naslijeđa katoličke obnove i s aspekta katoličkog prosvjetiteljstva. *Croatica Christiana periodica* 44 (85), 113–131.
- Tatarin, Milovan. 2018. *Na korist i zabavu Slavonaca. Rasprave i prilozi slavonskoj književnoj kulturi 18. i početka 19. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vukelić, Deniver. 2018. *Utjecaj magijskih predodžaba na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Narrative elements of belief legends in Došen's *Jeka planine* (1767)

Based on his two works *Jeka planine* (1767) and *Aždaja sedmoglava* (1768) secular priest Vid Došen (1719 or 1720–1778) is in Croatian literary historiography attributed as a religious and enlightenment writer. In *Jeka planine* Došen defends Matija Antun Relković after the first issue of *Satire iliti divji čovik* (Dresden, 1762). The main interest of this work is focused on Došen's sharp critique of the legendary in *Jeka planine*, in which we recognize his enlightenment motivation, but also a continuation of a long tradition of Catholic renewal from the previous century.